

Универзитет у Београду, Филозофски факултет –
Одељење за психологију, Београд

DOI 10.5937/kultura1548227P

УДК 159.964

615.851

оригиналан научни рад

МЕСТО ПРОСТОРА У ДУШИ ИЛИ ПРЕИСПИТИВАЊЕ ПСИХОТЕРАПИЈСКИХ ФАНТАЗИЈА ПРОСТОРА И ТЕЛА

Сажетак: *Фантазија простора игра важну улогу у терапијској психологији и покрива готово све оно што се одвија унутар субјекта терапије – радимо на процесима који се одвијају унутар неке породице а чине је дисфункционалном; прорађујемо и расветљавамо примитивна ментална стања која се одвијају у несвесном анализованог, распетљавамо проблеме настале унутар трансферно-контратрансферног односа; помажемо људима који су у шкрипцу; анализом олакшавамо клијенту да поврати пројекције натраг у себе; телесним техникама настојимо открити где се у телу скривају отцепљени трауматични доживљаји итд. Терапеутима драги појмови, без којих им је рад незамислив – пројекција, интројекција, интернализација, повлачење уцеловљавање, увид, рефлексија, отеловљење, премештање, померање, регресија, несвесно, подсвесно, жртвени јарац, триангулација, контакт, феноменолошко поље, контејнер, израстање, отеловљење, реално-нереално, субјект-објект и слично – изведени су из идеје простора или су настали ослањајући се на њу. У раду се бавим херменеутиком ове доминантне фантазије терапијске психологије и супротстављам је фантазији места на којој се, потом, може изградити једна посве другачија парадигма која би послужила као феноменолошко*

станиште горе побројаним процесима и садржајима нашег терапијског рада.

Кључне речи: *простор, место, душа, тело, субјект, објект*

Све идеје, фантазије и представе о психотерапији, као и разнолики начини на који је све примењујемо, производи су модерне. Психотерапија се могла јавити онда када је дошло до *психолошког рођења човека*, помолила се оног тренутка када је човек одређен као идиосинкратична, аутономна, од света и других подвојена, аутономна, проактивна, делатна и слободна јединка коју красе људска права и достојанство. Но овај психолошки човек, непоновљивог самства, интегритета и идентитета, чији је модел настајао у периоду од 1500 – 1900, не представља антрополошку константу већ историјску појаву која је проистекла из дијалектичког процеса самонегације душе. Душа, чија је природа уроборичког и самонегирајућег карактера (она саму себе сублатира/негира чиме, истовремено, саму себе ствара), увек се испољава у ономе што негира колико и у ономе што је негирано. Односно, сврха њене интерне дијалектике је аутопоетског карактера – кроз њу се душа изражава и себе чини објективно присутном. У томе смислу, њена аутопоетика се испољава у разноликим производима културе а једнако томе, када је реч о индивидуалном људском бићу, кроз визије, снове, језик, наративни дискурс или кроз бројне психопатолошке симптоме. Све побројано – оно у чему и кроз шта се изражава и испољава – изрази су њене самоартикулације и самореализације. Будући да душа није онтолошка већ ноетичка, логичка категорија, она не стоји *иза* својих производа већ *јесте само оно што она сама производи*. Увек се даје у ономе што производи, у својим резултатима. Кроз своју аутогенеричност она постаје стварана и делатна.

Вратимо ли се савременом човеку, можемо рећи да је реч о епохи у којој је душа, радом на самој себи (самонегацији), произвела модерног психолошког субјекта, његово самство и идентитет. Односно, психолошки субјект модерне јесте производ у којем је садржана душа. Она се се у доба модерне јавља у виду самства, личног идентитета и субјекта. Но она се не испољава само у разним антрополошким моделима и теоријама личности већ, једнако томе, у психотерапији, њеним теоријама и пракси. Побројана испољавања душе не проистичу једна из других нити једна узрокују друга већ су ко-конститутивна и еквитемпорална. Њихово помаљање било је могуће само зато што се душа претходно, у доба премодерне, испољавала кроз друге представе, идеје или фантазије које ће, потом, негирати а из којих ће потом

проистећи модерни субјект и самство. Овде ћу размотрити неке од тих представа и идеја, будући да их држим важним у разумевању онога шта чини модерног субјекта као и оно што чини и на шта циља психотерапија.

Фантазија (или идеја) простора игра значајну улогу у терапијској психологији и немогуће је замислити а камоли обављати ма који облик психотерапијског рада а да се он не одвија у неком простору. Душевни проблеми на које се клијенти током сеанси жале и на којима се потом ради сами су настали или се и сада одвијају у овим или оним друштвеним и физичким просторима. Као судионици терапијског рада (клијент и терапеут) ми радимо на процесима који се одвијају *унутар* неке породице а који ову чине дисфункционалном; прорађујемо и расветљавамо примитивна ментална стања која се одвијају у несвесном анализаном, распетљавамо проблеме настале *унутар* трансферно-контратрансферног односа; помажемо људима који су „у шкрипцу” или „у ћорсокаку”; анализом олакшавамо клијенту да поврати пројекције „натраг у себе”; техникама телесне терапије настојимо открити где се у телу скривају отцепљени трауматични доживљаји или *унутар* којег је телесног оклопа заробљен пацијент. Поврх тога, нама драги појмови, без којих је психотерапијски рад незамислив, попут пројекције, интројекције, интернализације, инкорпорације, повлачења, уцеловљења, увида, рефлексije, отеловљења, премештања, померања, регресије, несвесног, подсвесног, предсвесног, жртвеног јарца, триангулације, контакта, феноменолошког поља, фигуре-позадине, интерактивног поља, контејнера, израстања, реалног-нереалног, субјекта-објекта, спољног-унутрашњег и сличног, изведени су или засновани на идеји или фантазији *простора*.

Фантазија простора се у терапијску психологију ушуњала из философије, од стране мислилаца попут Гасендија, Галилеја, Њутна и Декарта, према чијим је схватањима простор био одређен као нешто што је хомогено, изотропно, изометрично, празно, апстрактно и бесконачно (или, у најмању руку, бескрајно) ширеће. Унутар овог изразито формалног и индиферентног схватања простора, *локалне* разлике нису биле од значаја. Место (*locus*) није играло никакву значајну улогу у схватању и одређењу простора. У парадигми модерне „месту”, као ваљаном и аутохтоном појму *се није могло наћи места*. Последица тога је била да је место било лишено сваке моћи: сва моћ је пренесена или сведена на простор (свакако и на категорију *времена*). Философска а касније и научна вера у простор као нешто што је *a priori* дато полако се увукла у антропологију и психологију, те се и у овим

дисциплинама место почело схватати као оно што *проистиче из простора* или што је чак *од простора створено*. Иако је простор празан, он је тај који је универзалан, генеративан и надређен, док је место, које му је подређено, одређено као оно што је партикуларно и из простора изведено. „Простор” је у антропологији и психологији схваћен као природни, изворно дати медијум или *tabula rasa* на којој ће појединачни садржаји културе и историје бити записани или на коју ће бити пројектовани разнолики социјални или психички процеси. Отуда се у терапијској психологији простор почео јављати у виду геометризовано-физикализоване перспективе, још и као апстрактна, антифеноменолошка интериоризована категорија. Психоаналитичко откриће несвесног засновано је на идеји простора, док су снови, сећања, представе, фантазије и фантазми постали његови изворни садржаји који одатле ‚изнутра’ запоседају, на овај или онај начин, човекову свест.

Да бисмо били у стању да превреднујемо обесправљену и обезвређену категорију места и да би смо га увели у наше психолошке теорије и терапијску праксу морамо се позабавити тиме како је оно било одређено у премодерној и постмодерној мисли. А то за последицу може имати и посве другачије схватање његове улоге у нашим учењима и пракси.

Питагорејац Архита један је од оних који *месту* придају примат над *простором*:

Могуће је да је оно (место) прво од свих бића, јер све што постоји налази се на некоме месту и не може постојати без свог места.¹

Архита каже да би нешто (једино) могло бивствовати уколико бивствује у (неком) месту, а ако његов аксиом барем мало преиначимо можемо рећи да уколико феномени света од раније постоје, онда она од раније запоседају одређена места. У том смислу, и сам свет је место. Свет-као-место. Његовом схватању места, које ће изложити у једном другом аксиому, ће се редом приклонити мислиоци попут Аристотела, Хајдегера, Башлара или Кејсија, а гласи: „Место је прво од свих ствари”. Овај аксиом игра, по моме суду значајну а у нашој науци и пракси превиђену психолошку улогу, те ћу покушати да о томе кажем нешто подробније. Из Аристотелове *Физике* сазнајемо да свако створено биће мора бити негде, при чему је најбоље одређење тог *негде* да је оно

1 Наведено према S. Sambursky (ed.) (1982) *The Concept of Place in Late Neoplatonism*, Jerusalem: Israel Academy of Sciences and Humanities, p. 37.

садржатељ тела у покрету.² Суштинско је својство *места* (топос, τόπος)³ то да је оно сасуд који покрива, садржи, скрива, такође, оно што штити, брани или заклања. „Свако тело мора да буде на (неком) месту” вели Филопон.⁴ На феноменолошки осетљив начин Аристотел говори о месту као ономе што „заслужује да има приоритет” али и о томе због чега га морамо сматрати „првим од свих ствари”. Место је од суштинског значаја за само постојање тела у покрету, те ће у својој *Физици* (212 б) приметити „да се свако тело креће ка своме месту”. Друго, место обезбеђује међе, одређење и границе а оно, уједно, пружа активну заштиту и окриље телима која у себи носи. Следеће својство места је да оно поставља или смешта ствари, а да се при томе са њима не меша. Место и биће, које је у њему смештено, нису истоветни. Наведена својства места упућују на следећа два: место има *моћ* над оним што у себи садржи, тј., оно има властиту *динамику*, оно није пасивни сасуд који је одређен, обликован или конструисан од стране објекта (овде се израз *објект* односи и на човека као субјекта) који га испуњава или настањује. На крају, а у томе се слажу Платон, Аристотел, Горгија и Зенон – *место је предуслов егзистенције бића*. Аристотел још вели „... оно што је негде је по себи *нешто*... сви претпостављају да ствари које постоје јесу *негде*...” (Аристотел, *Физика*, 212 б 15, 208). Бити значи бити на одређеном месту, и, супротно томе, не бити подразумева не бити нигде. Место, напросто, има моћ да смешта, поставља или васпоставља феномене света. Оно активно врши дејство на ствари које у себе поставља и, истовремено, има моћ да мења ток збивања свему ономе што у себи садржи. Моћ који место поседује проистиче из тога што оно чини да ствари буду *негде*; а онда када феномене у себе смести, оно их ту у себи чува и носи. Супротно томе, уколико ствари нису негде лоциране, уколико за њих нема негде места, онда оне и нису *ствари*: *нема места где би оне биле оно што јесу*. Импликације споменутог губитка (места) нису само космолошке и онтолошке већ и психолошке: не бити садржан негде, на неком месту, осујећује и онемогућава психолошко бивствовање. На овом месту ваља, додати Аристотелову мисао која се односи на физику а која, истовремено, у себи садржи

2 Hardie, R. P. and Gaye, R. K. *Physica in: The Works of Aristotle*, ed. Ross, W. D. (1930) Oxford: Clarendon Press.

3 Грчка философија прави јасну разлику између израза *место* (τόπος, топос или на лат. *locus*) и *простор* (ώρα, хора или на лат. *spatium*); док први има феноменолошко значење, потоњи је апстрактан, геометријски појам; прим. В. Б. П.

4 Philoponus, (1991) *Corollaries on Place and Void*, London: Duckworth, p. 28.

психолошко значење – место је предуслов промене (*κίνησις*). „Најопштија и најосновнија врста промене је она (промена) која се тиче простора, а зовемо је локомоција” (Аристотел, *Физика* 208 а). А под *локомоцијом* је мислио на кретање из једног места у неко друго. Није ли Фројдов вјерују који, уједно, представља циљ психоанализе, гласио: „тамо где је било *оно* треба да буде *ја*”?

Неколико векова касније, у радовима неоплатоничара Јамблиха, наићи ћемо на мисли које имају још изразитије психолошке импликације које се тичу схватања субјекта, његових граница и самства. Јамблих се слаже са наумом да омеђујућа или окружујућа граница игра значајну улогу у одређивању тога шта је место, али се не слаже са идејом да је граница искључиво „површина” (гр. *ἐπιφάνεια*) која је геометријски структурисана. Наместо тога, место треба бити схваћено у изразима међе или границе (гр. *χорός*), при чему граница има динамичка својства и активну моћ која се протеже и на тела у њему – граница је први и прави узрок (гр. *ἄρχωτός*) настанка тела. Но уколико је граница узрок – у подједнакој мери узрок одређења тела и узрок настанка тела – онда је место *quia* граница изнад сваке телесности. Следећи Платинову премису да је бестелесност *a priori* изнад сваког облика телесности, Јамблих каже да је место, као особени облик бестелесности, *супериорно* у односу на тела која у себи садржи. Управо зато што је бестелесно, место има надмоћ над оним што је њиме обухваћено. Моћ места се по њему огледа у томе што оно „садржава, одржава и подржава тела, придиже она која су пала и сабира она која су разбацана, испуњава их и, уједно, обухвата са свих страна”.⁵

Садржавање, одржавање и подржавање, као и моћ да придиже *оно-у-себи-садржано*, односи се на то како неко место држи тела у одређеном положају, и како спречава њихов пад у простору. Док сабирање, са друге стране, наговештава да је место у стању да те међусобно издвојене положаје тела обухвати и држи јасно одвојеним једне од других. Опет, када Јамблих каже да су тела њиме испуњена, он имплицира на то да место није искључиво њихова „заједничка међа”, њихово спољашње ограничење или крајња граница до које се могу простирати, већ да је место оно што их испуњава и што је, обитавајући у њима самима, њихов *делотворни* принцип. Место не обухвата само тела од споља него их динамички испуњава и чини да „могу да се придигну”. Место је, дакле, *садржатељ*, на грчком *περιέχων* а што значи:

5 Наведено према: Casey, E. (1991) Smooth Spaces and Rough-Edged Places: The Hidden History of Place, *The Review of Metaphysics* Vol. 51, No. 2 (December 1997), pp. 267-296.

наоколо пограбити, обухватити, опколити, окружити, са свих страна затворити или закрилити. Бити на месту значи бити садржан, обухваћен или заштићен унутар садржавајућих граница. Другим речима, место одговара појму *vas hermeticum*-а из алхемије, добро запечаћеној посуди која не допушта да ишта од бурног процеса трансмутације изађе изван њених граница. *Vas* је метафора, рећи ће К. Г. Јунг, за имагинални топос у коме се одвија поунутрујући процес рада душе на себи самој.

Поунутрујући процес у којем се душа бави самом собом, постао је могућ пошто су се претходно јавила споменута схватања места и његових моћи. Ова барем важи за јунговска разумевања онога што чини душу и психологију. Душа је ту одређена као посве поунутрена, у целости садржана у самој себи. Она не испуњава какав спољашњи *locus* који егзистира у емпиријској реалности, те ни људска јединка није 'место' које она настањује. Она је у потпуности 'садржана' у себи самој, при чему се не ради о дословној 'унутрашњости'. 'У себи самој' није какво дословно спољашње место у које се неко може сместити, већ јесте оно што је произведено а што је настало као резултат поунутрујућег процеса рада душе на себи самој. Душа је дијалектична и само-контрадикторна, она није нешто што се може схватити као део природе или што би се могло исказати посредством онтолошких израза. Пре ће бити да је реч о нечему ноетичком, менталном или логичком. Нечему што се не даје непосредно а опет, нечему што, само по себи, представља рефлектовану реалност. Испрва душа не постоји као одређени спољашњи ентитет који ће се потом рефлектовати у некој од својих активности. Душа је (само)рефлексија, она је, напросто, оно што се у њој самој одражава. Напросто, душа *није*, она је оно што мора бити *створено*, али створено на дијалектичан начин, на такав начин да је оно што је у том процесу проистекло или што представља крајњи производ, истовремено полазиште самог тог процеса. Душа је, понављам саморефлексија, ништа више до одраз себе саме: она *јесте* интерпретација а *и* оно што је интерпретовала је и само интерпретација. Психологија представља један вид душиног самоодношења и саморефлексије. Подсећам, за Јунга психологија је чудна работа, у њој се збива нешто што се не дешава у другим наукама, будући да је у њој, за разлику од њих, немогуће повући разлику између предмета проучавања и онога ко врши проучавање – психологија је душа а душа је интерпретација саме себе (психологије). Психологија отуда не почива на фантазији, на којој су друге науке засноване, да је њен објект проучавања оно што стоји наспрам/изван ње, при чему тај објект јесте оно што јесте, независтан од

њених (психолошких) интерпретација. Пошто је краси самореклексивна структура, психологија није теорија која се бави тумачењем ових или оних непосредно датих природних чињеница или збивања већ је интерпретација самих интерпретација (погледа, фантазија, идеја, теорија) реалности.

Можда ће поређење места из Јамблиховог учења и оног које такође срећемо у дубинској психологији бити јасније, од напред изреченог који краси јунговску психологију, уколико се присетимо израза „контејнер”. И овај се израз односи на имагинарно а не на емпиријско место, не ради се о субјекту (мајци) у коме се одиграва процес психолошког раста и преображаја већ о фантазираном месту које има моћ да у себи садржи, носи, подржава, сабира, уцеловљује и штити све оно (дете) што је у њему садржано.

Аристотеловски наум да је „садржајност” предуслов тога да се бивствује у неком месту јесте нешто што Јамблих не доводи у питање, али не сматра да су тела та која одређују простор. Место одређује оно што је у њему садржано. Место као граница и посредством граница чини да су и сама тела која су у њему садржана динамички делотворна. Тела своју динамику добијају од места у којем су садржана. Мартин Хајдегер ће много векова касније на сличан начин мислити место:

Изворно, реч место значи врх копља. У врху се све сустиче. Место скупља к себи, скупља у оно највише и крајње. Оно-скупљајуће проткива и прожима све. Место, оно-скупљајуће, сабира у себе, чува то-сабрано, али не као капсула која се затвара, већ тако да оно обасјава и просветљава оно-скупљено и тек га на тај начин пушта у његову суштину.⁶

За Хајдегера, основна црта људског бића је да оно настањује одређени простор, односно, нетачно је рећи да је човек на једној страни а место на другој, овде човек а изван њега место. Напросто, оно што човека чини човеком је да настањује одређено станиште. „Постојати на људски начин” у Хајдегера значи, пребивати у одређеном месту или станишту. „Начин на који ти јеси и на који ја јесам..., начин, на који ми – људи – јесмо на земљи, јесте *bauen* становање. Човек бити – то значи ... становати”.⁷ Човек *јесте* човек зато што настањује неко место, зато што обитава у неком станишту. Посредством становања човек бивствује у архетиповима / архетопосима. Свакако да ће читалац у изреченим исечцима

6 Хајдегер, М. (2007) *На путу к језику*, Београд: Федон, стр. 30-31.

7 Хајдегер, М. (1982) *Мишљење и певање*, Београд: Нолит, стр. 86.

феноменологије места назрети психолошке импликације које *место* може имати у питањима као што су лични идентитет, однос тела и психе, проблем граница, односа „споља“ и „унутра“ или разноликих односа између субјеката анализе, те ћу га оставити да о томе сам размишља.

Свако промишљање места, од античких до постмодерних мислилаца, што смо могли видети из изложених примера, последично се тицало *тела* и *телесности*. Феноменологија тела је у дијалектичком односу са феноменологијом места, те перспективе које имамо о месту обликују и начине на које ћемо конструисати и доживети тело. И обрнуто, учења о телу, телесности и отеловљености упливисала су на наша схватања простора и места. Начини на које разумевамо и како се односимо према нашим телима и месту одраз су тога како доживљавамо свет који нас окружује и, још више, уобличавају погледе које имамо о људском субјекту. Нажалост, у вековима који су следили античкој философији, мислиоци су починили неколико крупних заокрета у схватању простора који ће, показаће се, имати значајне импликације и на психолошко схватање субјекта и тела.

Испрва су у философији и науци изрази *место* (*locus*) и *простор* (*spatium*) били поистовећени, да би касније ово прво било, посебице од епохе Просвећености, која се држала Њутнове изреке: „место је (само) део простора”, подведено под појам простора.⁸ Сведено је на локалитете који имају своја особена места у бесконачном простору. Ово је водило губитку конкретне, феноменолошке партикуларности места и, са друге стране, подвођењу свих места *анстрактној* апсолутности бесконачног простора. Место је изгубило своју суштину, престало је да буде од значаја. Декарт је, у својим *Принципима философије*, увео идеју да су материја и простор једно те исто, иза чега је следдио закључак да су сви квалитети које простор поседује они који су садржани у материји, чији примарни квалитет *екстензија* може бити прецизно израчунат или измерен. Место је постало објектом ширења/екстензије – било као нешто што проистиче из дељења материје (као оно што има запремину или што се схвата као „унутрашњи простор”), било као нешто што је у њему садржано а што заузима специфични локалитет које не окупира неко друго место (оно што има своју партикуларну позицију у односу на нека друга места). „У простору, који се

8 Видети детаљније у књигама феноменолога: Casey, E. (1998) *The Fate of Place: A Philosophical History*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press; Casey, E. (1993) *Getting Back into Place: Toward a Renewed Understanding of the Place*, Bloomington: Indiana University Press; прим. В. Б. П.

представља једино као *spatium*, неки феномен се, по речима М. Хајдегера, „појављује само као нешто на некој тачки која може у свако доба бити заузета нечим другим или замењена самим означавањем”.⁹ Поимање простора које влада оваквим мишљењем изведено је из геометрије и подразумева да је реч о специфично физичком простору. Оно што је до јуче представљало одређено место феноменолошког света, од данас је премештено у апстрактни геометријски простор. Према геометријској фантазији, простор подразумева ширење или распрострањавање, тј. простор је чиста екстензија (*extensio*). Ово подразумева да се простор, попут какве праве, може делити бесконачно пута на фиксирани, међусобно издвојене мање просторе који постоје независни једни од других, при чему је сваки од њих *изван* свих осталих. Отуда, место није ништа више до „делић” тог апсолутног простора. Сместивши место унутар индиферентног и формалног просторно-временског континуума, западни ум је утро пут фантазији да нешто (неко материјално тело) заузима *одређено место* у простору-времену, да обитава управо на *том месту* које ниједно друго тело, осим њега, не може заузимати. Описано, смештање и подвођење места под простор, те Декартов метафизички дуализам (душа-тело), утирала су пут новој/модерној представи људског тела. Оно је схваћено као још један облик материјалних тела која испуњавају простор а које се, попут свих осталих тела, одликује масом, кретањем, запремином и екстензијом. Људско тело је ништа више до још једна ствар међу многобројним другим стварима, објекат међу другим објектима које, слично њима, није ништа више до нешто што представља екстензију материје у простору. Нове телесне координате – маса, кретање и екстензија – водиле су његовој *објективизацији*. Тело је постало објектом о којем психа, која сада стоји наспрам њега може мислити. Оно је од сада наспрам ума који га може проблематизовати. Непристрасно, хладне главе и ледена срца.

Феноменолошки оријентисани филозофи и психолози попут Едварда Кејсија¹⁰ (Edward Casey), Калвина Шрага¹¹ (Calvin O. Schrag) и Роберта Романишина¹² (Robert Romanynshyn), у

9 Хајдегер, М. (1982) *Мишљење и певање*, Београд: Нолит, стр. 95.

10 Casey, E. (1998) *The Fate of Place: A Philosophical History*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press; Casey, E. (1991) *Spirit and Soul: Essays in Philosophical Psychology*, Dallas: Spring Publications Inc; Casey, E. (1993) *Getting Back into Place: Toward a Renewed Understanding of the Place*, Bloomington: Indiana University Press.

11 Schrag, C. O. (1997) *The Self after Postmodernity*, New Haven & London: Yale University Press.

12 Romanynshyn, R. (1989) *Technology as Symptom & Dream*, London & New York: Routledge; Romanynshyn, R. (2001) *Mirror and Metaphor: Images and*

својим бројним радовима у којима се баве феноменологијом простора, указују на постојање присне везе између *тела* и *места*. „На крају, можемо рећи”, закључује на једном месту Кејси, „да су тело и место *саобразни парњаци*. Сваком од њих потребан је онај други. Једно тражи друго. Другачије речено, *место је тамо где је тело*”.¹³ Наша схватања и искуства тела и телесности, телесне слике и схеме, психолошке унутрашњости и спољашњости, *ја* и *ти*, отеловљености, доживљаји бити-у-телу и бити-изван-тела или бити испуњен нечим и бити празан (шупаљ), у великој се мери, заснивају на идејама простора које су уобличавале философија, геометрија, медицина, архитектура или географија. Да није било ових идеја не би се након тога могла развити представа човека модерне. Не би било могуће изградити психолошки модел човека, представе психе-тела и отеловљености, које си и саме настале у доба модерне.

Значајан моменат у новом поимању простора, још пре радова П. Гасендија и Р. Декарта, десио се током Ренесансе када је до тада владајућа *обратна* (инверзна) перспектива устукнула пред *линеарном* перспективом Албертија и Брунелескија. Човек линеарне перспективе престао је бити биће која настањује феноменолошки свет, једнако томе, он више није биће које је дирнуто и покренуто тим космосом, већ из њега измештен *проматрач*.¹⁴ Свет је изван проматрача, у даљини, и као такав он је простор који се може дочарати, измерити и трезвено описати. Човек линеарне перспективе престао је да гледа свет око себе већ почиње да гледа *на* свет. Он га проматра с оне (друге) стране прозора или тај исти свет осликава гледајући га кроз прозор, чији оквир представља међу која их раздваја. *Perspectiva* на латинском значи „прозор кроз нешто”, а у линеарној перспективи то *нешто* је, по речима Леон Батисте Албертија, „*транспарентни прозор* кроз који гледамо неки одсечак видљивог света”.¹⁵ Али и човеково *самство* је изван света који проматра и који не доживљава, оно је усамљена, партикуларизована и поунутрена индивидуалност која свет не гледа непосредно, већ посредством *перспективе*. Проматрач чије самство све више, заштићено прозором који га одваја од света живих феномена, увежбава дистанцирано и отцепљено

Stories of Psychological Life, Pittsburgh: Trivium Publications.

13 Casey, E. (1993) *Getting Back into Place: Toward a Renewed Understanding of the Place*, Bloomington: Indiana University Press, p. 103.

14 Popović, V. B. (2008) *Icon and Personality: An Analytical Interpretation of the Icons of the Eastern Orthodox Church*, Zürich: International School of Analytical Psychology.

15 Исто.

(детектовано) виђење, уједно фрагментише тело и чини да оно постане проматраним од себе отцепљеним узорком или објектом. Виђење засновано на линеарној перспективи, које подразумева постојање прозора који одваја човека од света, васпоставља владавину ока као мере света. Чинећи ово линеарна перспектива је поставила услове у којима је дошло до емоционалне и сазнајне промене у погледу на свет. Она је створила психолошку дистанцу према свету и омогућила *проматрачу* да се емоционално удаљи или повуче из света. Човеково самство је од времена линеарне перспективе постало проматрач које је живуће тело претворило у објект својих виђења и проматрања.

Линеарна перспектива, која „види” простор као оно што је димензионално и ширеће, постаје нови идеал науке и људског сазнања; што се више удаљимо од света или што се више из њега „изместимо” тим ћемо га прецизније и објективније приказати.

Пошто је представу места заменила представа простора, епоха Просвећености је, надаље, понудила једну *интериоризујућу* перспективу простора.¹⁶ Простор није феноменолошки топос, већ апстрактна идеја ума која се може подврћи нумеричким операцијама и мерењима. Место се осећа и доживљава, а о простору се може мислити. О простору се може мислити са дистанце. Непристрасно. Хладне главе. Реч је о апстрактном концепту, а не о делатном месту које пулсира животом и које позива на заједничарење. Овако схваћен простор „тражи” одговарајућег субјекта који ће га проматрати и мерити. Хелен Гарднер, коментаришући у својој књизи *Уметност кроз векове*, Албертијеву процедуру грађења линеарне перспективе, доводи у недвосмислену везу линеарну перспективу и данас владајући научни поглед на свет, следећим речима: „положај проматрача слике, који „гледа” кроз њу на насликани „свет”, у потпуности одговара положају неког научног проматрача који фиксира свој поглед на брижљиво одабран или издвојен предмет свог истраживања”.¹⁷ А према мишљењу феноменолога културе Сузан Бордо, оно што данас прихватамо здраво за готово – да је нормално мислити о себи и свом присуству у свету на начин да себе видимо као издвојени и у себе затворени ум који је, првенствено, свестан себе, и који се са другим стварима повезује разумом и опажањем – чедо је картезијанске мисли. „Издвојено самство, и његова одвојеност од света који је

16 Romanyshyn, R. (2001) *Mirror and Metaphor: Images and Stories of Psychological Life*, Pittsburgh: Trivium Publications.

17 Наведено према: Croix, H. and Tansey, R. G. (1975) *Gardner's Art through the Ages*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, p. 433.

„изван’ њега, рођено је у картезијанској ери. То је било психолошко рођење „унутрашњости”, „субјективности”, „смештености” у простор и време”.¹⁸

И обрнуто, промене у виђењу тела које су се одигравале у теологији, философији и науци оставиле су трага на поимања простора.¹⁹ У средњовековној и премодерној Европи, тело је имало значај и моћ које ће изгубити у вековима који ће уследити; за средњовековни ум тело је било *мерило свега*. Човеково тело је, рећи ће Рој Портер, микрокосмос који у себи сажима устројство и смисао космоса и, уз то, оно је указатељ и ознака душе,²⁰ са којом је било сливено у један феномен. Према његовом мишљењу, то су била времена у којима су „тела била бременита значењем”.²¹ Уколико добро разумем Портерово размишљање, које за предмет има превредновање модерних схватања тела у којима је оно виђено као мртво и обездушено, тело није инертна маса, бездушни материјални сасуд, или слепо оруђе у туђим рукама, већ живи делотворник наших делања, принцип интенционалности и осмишљитељ свакојаких акција субјекта. Уколико тело има моћ придавања значења и тумачења, то значи да је оно „орган” општења са феноменолошким светом који настањује. По речима Керол Бигвуд, „тело је активно и континуирано у *додиру* са својом средином. Оно је усмерено ка ономе што је изван њега, нераскидивим везама уплетено у егзистенцију. ... Егзистенција се реализује кроз тело, због његовог отеловљеног заједничарења са светом”.²²

Тело је у тим премодерним временима било, судим на основу руководећих представа о њему које су красиле оновремену теологију и философију, *комуникативно* и *релационо*. Још и више, у античком и средњовековном свету тело је било схваћено као *principium individuationis*, као извор и оруђе човекова преображаја; људска бића су слична по томе што их све краси разумна душа, различити по томе што имају различита тела, те је отуда тело оно што омогућава пут индивидуације. Док је модерна трагала за извором идентитета у „интериоризованој свести”, дотле га је премодерна

18 Bordo, S. (1987) *The Flight to Objectivity: Essays on Cartesianism and Culture*, New York: SUNY Press, p. 7.

19 Видети опширније у есеју: Casey, E. S. (1991) *The Memorability of Inhabited Space*, p. 229-259.

20 Porter, R. Barely Touching. A Social Perspective on Mind and Body, in: *The Languages of Psyche*, eds. Rousseau, G. S. (1990) Berkeley: University of California Press, pp. 45-80.

21 Исто, стр. 50.

22 Bigwood (1991) *Renaturalizing the Body (with the Help of Merleau-Ponty)*, *Hypatia* vol. 6, no. 3, p. 105.

мисао налазила у људском телу. Психолошки речено, у та премодерна времена тело је било предуслов грађења личног идентитета. Зато што човек *јесте* тело – интенционални *отеловљени* облик свести – он *јесте* искуствени субјект који је властан да ступа у контакт са другим бићима и објектима феноменолошког света.

Али у временима која су долазила тело је постало терет ума, то јест све је говорило да се наука надаље може развијати једино ако научник напусти (властито) живуће тело.²³ Андреа Весалије је 1543. године објавио револуционарно дело *De humani corporis fabrica libri septem* („О склопу људског тела”), којим је утро пут новом схватању тела; његове анатомске студије конструишу тело као леш²⁴, дисецирану и обездушену телесину. Телесина као представа напуштеног тела постало је перспективом у којој је тело виђено/схваћено као спектакл. Тело је постало предметом (анатомског) проматрања, а ово је учинило да је од сада надаље оно изоловано и изведено из свог живог контекста или ситуације. Али, управо то мртво, обезличено тело, лишено било какве интенционалности, постало је предмет научних истраживања и извор психолошког живота! *Унутра*, у мртвом простору телесине треба трагати за душом.

„Људска отеловљеност је”, по речима Едварда Кејсија, „била једна од првих жртава картезијанске револуције у филозофији. Ова отеловљеност – живућа чињеница доживљавања света из тела, у телу, и само са овим телом, мојим телом – подвргнута је егзорцизму или, можда је тачније рећи, нарпосто је изветрела. ... Присиљено да бира између *res extensa* и *res cogitans*, живуће тело ... није више налазило места, више није имало властито места”.²⁵ Потврду изреченог налазимо у радовима Рене Декарта, који ће непуних стотину годину по објављивању Весалијеве анатомске студије, 1629. године у писму свештенику М. Мерсену, записати следеће: „У мом *Свету* (изворни назив студије који ће касније преиначити у *Оглед о човеку*; прим. В. Б. П.) писаћу о човеку опширније него до сада ... сада дисецирам главе различитих животиња не бих ли објаснио од чега се имагинација, памћење и друго састоји. ... Толико сам времена током последњих једанаест година посветио дисецирању, да сумњам да поред мене

23 Romanyshyn, R. (2001) *Mirror and Metaphor: Images and Stories of Psychological Life*, Pittsburgh: Trivium Publications.

24 Жан Бодријар ће га такође назвати „лешом” – *медицинским телом*, рефернтним оквиром савремене медицине. Видети у: Бодријар, Ж. (1991) *Симболичка размена и смрт*, стр. 130; прим. В. Б. П.

25 Casey, E. (1998) *The Fate of Place: A Philosophical History*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, p. 207.

има и једног другог лекара који је починио толико детаљних проматрања”.²⁶ Многи се данас слажу у науку да је проблем бесмртности основни мотив Декартових проучавања, те да је из тог разлога дошао до бифуркације тело-душа, али за нас је овде важније да је мртво тело у његовим радовима преузело главну *методолошку* улогу.²⁷ Методологија које се истраживач придржава у својим истраживањима неизбежно је везана за његов модел или концепцију *реалног*. Према мишљењу Дру Ледера, Декартова опсежна истраживања која су била заснована на дисецирању лешева, „подразумевала су, такође, да мртво тело игра кључну улогу у његовој *метафизици* отеловљености”.²⁸ За Декарта су дисецирања мртвих тела била превасходно оруђе сазнавања. Још и више, модел живог тела је у његовим размишљањима, прво и основно, утемељен на оном што је беживотно. На мртвом телу. На лешу.

Истраживања Декарта философа у области физиологије утрла су пут *интериоризованој* психологији. У физиологији, интериоризација психолошког живота постаје *стварана*. У физиологији она постаје *конкретна*, то јест у њој интериоризација доживљаја бива *дословно* схваћена. Из чега је следило закључак да се свако психолошко искуство *стварно* дешава једино унутар фактичких, телесних, емпиријских, конкретних збивања. *Интериоризација* психолошког живота налази и добија свој дословни израз у физиологији. У физиологији *мртвог, напуштеног тела*.

Супротно доренесансном науку, у картезијанској перспективи, која ће владати вековима надаље и која ће уобличити модерне назоре о човеку као психичком бићу, тело постаје *анонимно, обезличено* или *напуштено*.²⁹ Плут је постала *растеловљено тело*.³⁰ Расцеп између особе и њеног тела, заговаран од стране Р. Декарта, уједно је подразумевао и расцеп између тела и *контекста*, између тела и *ситуације*. У *Огледу о човеку*, Декарт ће „живот” тела објаснити принципом функционисања *беживотне* машине. Жива тела суштински се не разликује од оних која су беживотна; жива тела су, попут механичких направа, покренута нечим што

26 Descartes, R. (1970) *Philosophical Letters*, Minneapolis: University of Minnesota Press, p. 64.

27 Видети опширније код: Leder, D. A tale of two bodies, in: *Body and Flesh*, Welton, D. (1998), p. 119-129.

28 Исто, стр. 118.

29 Romanyshyn, R. (1989) *Technology as Symptom & Dream*, London & New York: Routledge.

30 Bigwood (1991) *Renaturalizing the Body (with the Help of Merleau-Ponty)*, *Hypatia* vol. 6, No. 3, p. 102.

је изван њих. Такво виђење људске отеловљености само је одсечак његове обухватније онтологије – природа је једнако мртва и беживотна колико и тело. Природа више није удушевљена (*animated*, енг.), животом испуњен космос, већ *res extensa* – простор испуњен пасивном материјом коју покрећу следе механичке силе. Тај *мртви* универзум, лишен интенционалности и субјективности више није сауд који је испуњен местом и телом. Обоје су сведени на узорке *res extensa* и замишљени као беживотна твар. А *res extensa* лишена било какве интринсичке субјективности и интенционалности, може бити манипулисана или преобликована до бесконачности. Анонимно тело модерне, а Роберт Романишин га још назива „рефлексно тело”, јесте оно које је индиферентно на простор.³¹ У време када је појам плоти преиначен у конкретно, анонимно физичко тело анатомије, место је било преображено у простор: „онда када је тело било означено као конкретно физичко тело *res extensa*, место је почело представљати ништа више до одсечак безграничног простора”.³² Напросто, једно виђење није произвело оно друго већ су оба еквитемпорална и коконститутивна.

Фантазија која држи да је место прецртано (то јест да је одсада оно простор, јер места више нема), да је оно чисто ширење и отуда оно што се може изделити на фиксирани делове, као и њој сродна перспектива физиологије и анатомије о дословно интериоризованој душевности човека, обликовале су руководеће напоре савремене психологије. Примерице, саме идеје *спољашњег* и *унутрашњег*, које представљају један од темеља модерног схватања човека, његовог самства и личног идентитета, изведене су из геометријске и физиолошке фантазије. Пошто је физиолошка фантазија психологије напред оцртана, останемо код оне коју је обликовала геометрија. По њој унутарње има спољашње изван себе као што спољно има унутрашње изван себе. Унутрашње је у дословном смислу унутар себе, као што је спољашње буквално напољу, у спољашњости. „Субјективно” је оно што се збива *унутра*, „објективно” је оно што се уистину догађа *напољу*. Субјект је у геометријској и/или физиолошкој фантазији одвојен од објекта; на једној страни је *ψυχή* (*psyche*), а на другој *φύσις* (*physis*). Реч је о две, у онтолошком смислу, потпуно различите перспективе које стоје у хијерархијском односу – психичко (секундарно) је изведено из физичког/физиолошког (примарног).

31 Romanyshyn, R. (1989) *Technology as Symptom & Dream*, London & New York: Routledge.

32 Casey, E. (1993) *Getting Back into Place: Toward a Renewed Understanding of the Place*, Bloomington: Indiana University Press, pp. 45-46.

Извориште је, следимо ли геометријску фантазију, у физичком универзуму, у коме је „садржана” планета Земља и сав живи свет који на њој актуално, фактички и објективно постоји, док је душа психолошка, а тиме уједно нестварна и непроверива, *унутарња* одлика свих људских бића која настањују тај свет. Унутарње је у човеку, његов психички живот се у њему развија и *из* њега испољава. Физички свет је „стварнији” него ли психички, и у себи садржи човека као материјално, телесно биће. Душа је, у овој физикалистичкој фантазији, случајност или другоразредни феномен што се огледа у чињеници да психологија, у најбољем случају, проучава „субјективне” идеје, конструкте или представе о нечему, или изучава човекове емоционалне реакције на појаве „објективног” света, а не бави се самим физичким светом као таквим. Психологија нема за свој предмет знање и бивствовање већ уверења и осећања. (Субјективне) идеје које имам о свету имају тај исти свет *изван* себе, при чему тај свет постоји *per se*, независно од мене, незаинтересован за ма какве представе које ја имао о њему. Проматрани објект бивствује „тамо напољу” (објект, у овом случају, може бити и други људски субјект који је схваћен као објект) у, сада већ обездушеном свету, и у потпуности је независан од субјекта проматрања који је од њега одвојен, а постоји „у себи”. Штавише, геометризовано-физикализована перспектива у психологији подразумева да је *унутарње* нешто што се не може пронаћи, оно на шта се не може указати, оно што се не може показати или доказати, дакле оно је, у принципу, *несвесно, нестварно/нереално*.

Када је место престало да игра улогу у одређивању људске личности или субјективности, човек је од феноменолошког субјекта, који је одређен конкретним местом у коме обитава или каквим супстанцијалним стаништем које настањује, био преображен у модерног, трансфеноменалног субјекта чија целовитост почива на „јединству свести” (И. Кант). Овако схваћен субјект није биће времена и простора, а тиме ни биће које је ситуирано на неком месту. На било ком месту. Напросто, модерни субјект је измештени бескућник који себи не налази станишта у феноменолошком свету, већ онај који је затворен или ушанчен у властиту унутрашњост одакле посредством тела, као посредника а, њему, опет, екстерног органа, ступа у „додир” са спољашним стварима или феноменима. Трансфеноменални или поунутрени субјект је *расцепљен* између бесконачне спољашњости просторног универзума и бескрајне интериорности картезијанског *cogito*. Расцепљеност се, још, огледа у томе што на једној страни имамо логички и психолошки неутемељено самство (поистовећено са умом) а, на другој, напуштено тело, које је

одређено као оно што му је странно. Тело је за самство *ини* или *други*.³³ Измештеност или неутемељеност има крупне ноетичке и когнитивне последице које ће играти пресудну улогу у психолошком животу, јер, по речима филозофа Гари Еванса „уколико нема места о коме се може мислити, онда нема ни било какве мисли – никаква разумна тврдња не може бити усвојена”.³⁴

Губитак места или станишта не представља, искључиво, губитак физичког тла испод ногу или логичке подлоге (у смислу експланаторне основе или основице од које се полази у оправдавању или образлагању нечега) већ *губитак психолошке подлоге*. Одсуство места води сваком облику неутемељености, укључујући неутемељеност личног и разних других друштвених идентитета. Онда када је свест одвојена од плоти, потоње је претворено у анатомско тело медицине, а свест у бестелесни, неосетљиви и несместиви ентитет. Место, напросто, не одређује само *како* се осећамо, већ *ко* смо ми. Једном када је владајућа парадигма културе постала она која је заснивана на линеарној перспективи, у којој је место замењено хладним и дистанцираним простором, тело је престало да буде гестуално, миметично и индивидуално. Тело је постало *објект*. Људско тело је постало истоветно свим осталим физичким телима, и слично њима оно што је одређено екстензијом (заузима неко место у простору), масом и кретањем. Наведене три координате људског тела слиле су се и спојиле у *објект*, у нешто што стоји наспрам ума који га опажа, мери и дефинише. Једном када је тело постало објектом човек више није у стању нити да појми нити да каже за себе „ја *јесам* своје тело”, од сада он једино може изразити властиту поларност речима „ја *имам* тело”.

Уколико смо одвојени од својих тела то не може а да не остави трага на то како одређујемо и омеђујемо себе у односу на друге *око* нас или друге у нама. Самство савременог субјекта је растеловљено, аутистично и посматрачко, а тај примат *епистемологије леша* неће искључиво обликовати медицинску технологију, већ, у вековима који ће доћи, психолошку теорију и праксу. Ако изречено делује сувише апстрактно довољно је да се подсетимо свих оних који имају проблема са идентитетом (тзв. „шупљим” или „плитким” идентитетом), са границама, са доживљајем *телесне* празнине, одсуства другог, а које стручно етикетирамо изразом „*гранични*

33 Видети опширније: Rousseau, G. S. and Porterr, R. (1990) Toward a Natural History of Mind and Body, in: *The Languages of Psyche* ed. Rousseau, G. S.: p. 3-44.

34 Evans, G. (1982/2002) *The Varieties of References*, Oxford: Oxford University Press.

поремећај личности”. Измештени субјект је онај чија је подстава бића уклоњена у неки апстрактни простор. Другим речима, субјект је постао негација субјекта.³⁵ Субјект је (само) негирани субјект.

Надам се да је сада јасније чему увођење наизглед исувише апстрактне, сувопарне философске приче о простору и месту у простор психолошких умовања која за тему имају сврху и смисао психотерапијског односа. Ако сам успео да појасним какве су последице по терапијску психологију проистекле из претпостављања простора категорији места које су извршиле философија и наука, а потом излиле у психологију и психотерапију модерне, онда није тешко закључити зашто ниједан психички садржај нити процес неће имати феноменолошког станишта у коме ће се испољити нити ће поседовати властиту психолошку утемељеност. Овим се враћам ономе што стоји на почетку мога рада – накарадном и на први поглед лоше скројеном наслову „Место простора у души”. Нека писаније које је за нама буде оправдање зашто се сада чини оправданијим да наслов гласи „Место *уместо* простора: последице по терапијску психологију”.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bigwood (1991) *Renaturalizing the Body (with the Help of Merleau-Ponty)*, *Hypatia* vol. 6, no. 3, pp. 54-73.
- Bordo, S. (1987) *The Flight to Objectivity: Essays on Cartesianism and Culture*, New York: SUNY Press.
- Casey, E. (1991) *Spirit and Soul: Essays in Philosophical Psychology*, Dallas: Spring Publications Inc.
- Casey, E. (1993) *Getting Back into Place: Toward a Renewed Understanding of the Place*, Bloomington: Indiana University Press.
- Casey, E. (December 1997) Smooth Spaces and Rough-Edged Places: The Hidden History of Place, *The Review of Metaphysics* Vol. 51, No. 2, pp. 267-296.
- Casey, E. (1998) *The Fate of Place: A Philosophical History*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Descartes, R. (1970) *Philosophical Letters*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Evans, G. (1982/2002) *The Varieties of References*, Oxford: Oxford University Press.
- Хајдегер, М. (1982) *Мишљење и певање*, Београд: Нолит.

³⁵ Сама реч *субјект* изведена је из латинског језика – *subjectus*, односно из речи *subiicere*: *sub*, под, испод + *-i(i)cere*, бацити, поставити, дакле = положити доле, поставити испод; прим. В. Б. П.

- Хајдегер, М. (2007) *На путу к језику*, Београд: Федон.
- Hardie, R. P. and Gaye, R. K. Physica in: *The Works of Aristotle*, editor Ross, W. D. (1930) Oxford: Clarendon Press.
- Huffman, C. A. (2005) *Archytas of Tarentum*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Philoponus, (1991) *Corollaries on Place and Void*, London: Duckworth.
- Popović, V. B. (2008) *Icon and Personality: An Analytical Interpretation of the Icons of the Eastern Orthodox Church*, Zürich: International School of Analytical Psychology.
- Porter, R. Barely Touching. A Social Perspective on Mind and Body, in: *The Languages of Psyche*, eds. Rousseau, G. S. (1990) Berkeley: University of California Press, pp.45-80.
- Romanyshyn, R. (1989) *Technology as Symptom & Dream*, London & New York: Routledge.
- Romanyshyn, R. (2001) *Mirror and Metaphor: Images and Stories of Psychological Life*, Pittsburgh: Trivium Publications.
- Sambursky, S. ed. (1982) *The Concept of Place in Late Neoplatonism*, Jerusalem: Israel Academy of Sciences and Humanities.
- Schrag, C. O. (1997) *The Self after Postmodernity*, New Haven & London: Yale University Press.

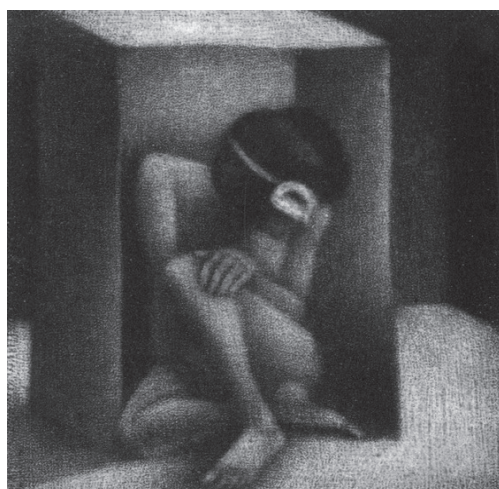
Velimir B. Popović
University in Belgrade, Faculty of Philosophy –
Department of Psychology, Belgrade

THE PLACE OF SPACE IN SOUL, OR RE-VISIONING
PSYCHOTHERAPEUTIC FANTAZIES
OF SPACE AND BODY

Abstract

Fantasy of space plays an important role in therapeutic psychology and covers almost anything occurring inside subjects of psychotherapy – we work on the processes which develop inside a family making it dysfunctional; we work through and clarify the primitive mental states which occur in the unconscious of the analyzand; we disentangle the problems hepping within the transference-countertransference relation; we help people who find themselves in blind alleys; use analysis in order to aid a client to return projections back into him/herself; we apply body techniques to discover where split up traumas are hiding themselves in the body etc. Concepts so precious to therapists, without which their work is inconceivable – projection, introjection, internalization, withdrawal, wholeness, insight, reflection, embodiment, transference, replacement, substitution, regression, unconscious, subconscious, scape goat, triangulation, contact, phenomenological field, container, growth, real-unreal, subject-object and so forth – are derived from the idea of space or have relied on the idea of space. This work deals with hermeneutics of this dominant fantasy of space, which can then be used to develop an quite different paradigm serving as a phenomenological dwelling to above mentioned processes and contents of our therapeutic work.

Key words: *space, place, soul, body, subject, object*

Снежана Петровић, *Тесна кутија*,
мецотинга, 5 x 5 цм, 2012. година